

KORELATY PRZEŻYĆ MISTYCZNYCH MŁODZIEŻY O UZDOLNIENIACH ARTYSTYCZNYCH

Stanisław Radoń

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
The Pontifical University of John Paul II in Cracow

PERSONALITY AND MYSTICAL EXPERIENCES AMONG ARTISTICALLY GIFTED YOUNG PEOPLE

Summary. Both artists and mystics have been inspired throughout the ages by divine powers. Both therefore have a need for isolation so that their acts of devotion may be performed and preparation is made for incubation and enlightenment. This article examines the role of personality traits on mystical experiences among artistically gifted young people. Ss ($N = 150$ aged 15-20 yrs) were administered questionnaire measures personality traits (Cattell's *Personality Questionnaire*, Eysenck's *Personality Questionnaire Revised*, Szymoń's *Fascination and Fear Scale*) and religious experience (Hood's *Mysticism Scale*). Canonical correlation were used (SPSS). The effects of psychological analysis suggests that creativity (psychoticism, extraversion, emotional stability, anxiety and emotional ambivalence to God) is important factor on mystical experience (tree aspects of mysticism: timelessness, ineffability and positive affect) on creative persons, especially on women; on men is limited to one trait of personality (suspicion) and one aspect of mysticism (timelessness). The results suggest that creativity and gender may be important variable to consider within the theory of religious experience.

Key words: mysticism, mystical experiences, creativity, personality

Wprowadzenie

Współczesna konceptualizacja przeżyć mistycznych częściowo oparta jest na poszukiwaniach i opracowaniach teoretycznych Stace'a (1961). Na podstawie poszukiwań dotyczących doświadczeń mistycznych w chrześcijaństwie, islamie, judaizmie, buddyzmie i taoizmie Stace (1961, s. 31) robi rozróżnienie między świadomością mistyczną i jej interpretacją (są empiryczne potwierdzenia, że świadomość i jej interpretacja mogą być stosunkowo niezależne – por. Hood, Williamson, 2000). Stace podkreśla bezpośredniość świadomości mistycznej oraz paradoksalny stan nieinterpretowalnej jedności: „Jedność jest spostrzegana albo bezpośrednio rozpoznawana”. Z kolei mistyczna świadomość – w interpretacji Stace'a – jest zasadniczo

Adres do korespondencji: Stanisław Radoń, e-mail, radons@vp.pl

podobna na całym świecie (taka sama w różnych epokach historycznych i religijnych kontekstach). Chociaż doświadczenia mistyczne mogą różnić się, to jednak mają podobny „rdzeń” (teoria wspólnego rdzenia).

Drugie ważne rozróżnienie Stace’a dotyczy typologii doświadczeń mistycznych, tj. różnicowanie ekstrawertywnego od introwertywnego typu, które oparte jest na ukierunkowaniu bodźców prowadzących do odczuwania doświadczenia jedności. Ekstrawertywni mistycy spostrzegają różnorodność zewnętrznych materialnych przedmiotów (morza, nieba, domów, drzewa), która jest mistycznie przemieniona w taki sposób, że przejawia się przez nie owa ostateczna jedność. Introwersyjni mistycy z kolei przez umyślne zamknięcie się na zmysłowe postrzeganie (wymazali ze świadomości całą różnorodność uczuć, obrazów i myśli) szukają tej jedności w głębi własnego umysłu. I właśnie tam, w tej ciemności i ciszy – jak twierdzi Stace – doświadczają tej jedności i czują się z nią połączeni. Jednak nie poprzez różnorodność – jak to ma miejsce w doświadczeniu ekstrawertywnym – ale w źródłowej jedności (całkowicie pozbawiona mnogości – por. Stace, 1961).

Ostatni element rozumienia mistycyzmu Stace’a dotyczy wspólnych cech doświadczenia mistycznego, czyli tych, które są uniwersalne we wszystkich kulturach, religiach i czasach. Identyfikuje on pięć psychologicznych – odnoszących się do fenomenologii – wspólnych cech, które mogą być rozumiane jako uniwersalne czynniki decydujące o mistycznej interpretacji świadomości (Stace, 1961):

- 1) noetyczność (percepcja specjalnej wiedzy albo wglądu),
- 2) niewysłowność (trudność konceptualizacji doświadczenia),
- 3) pozytywna afektywność (doświadczenie pokoju albo błogości),
- 4) religijna jakość (percepcja świętości albo cudu),
- 5) paradoksalność (sprzeczności logiczne zarówno w opisie, jak i w interpretacji).

Teoria wspólnego rdzenia Stace’a została podważona przez Katza (1978), który dowodzi różnorodności doświadczeń mistycznych, argumentując, że wprawdzie „doświadczenie niezapśredniczone jest możliwe, ale w skrajnych przypadkach język po prostu nie jest w stanie zinterpretować doświadczenia, choć sam faktycznie konstytuuje to doświadczenie” (Katz, 1978, s. 256). Kategoria świadomość jest tutaj rozumiana jako „czysta świadomość” (bez interpretacji albo kwalifikacji), podczas gdy pojęcie doświadczenia zawsze zakłada interpretację. Wydaje się, że ten spór między teorią wspólnego rdzenia a teorią różnorodności jest złożony przez identyfikację świadomości z doświadczeniem, której dokonał Stace. Rzeczywiście, w niektórych przypadkach można mówić o czystej świadomości, ale – jak się wydaje – doświadczenie mistyczne zawsze zakłada albo prowadzi do większego albo mniejszego stopnia interpretacji tych przeżyć.

Większość teoretyków mistycyzmu zgadza się z tym, że mistycyzm stanowi rezultat bardziej wewnętrznej aktywności, niż wynika ze społecznego uczenia czy procesów konstruktywistycznych i ujawnia się w różnorodności doznań mistycznych (joga hinduska, buddyzm, sufizm, średniowieczne chrześcijaństwo). Przypisują oni dużą rolę osobowościowym uwarunkowaniom. W swoich badaniach zakładają szeroko rozumiane „wspólne jądro” (funkcjonalne znaczenie doświadczeń mistycznych). Niektórzy badacze (Dourley, 1998; Jonte-Pace, 1998) twierdzą

wręcz, że mistycyzm wcale nie jest produktem kulturowych i językowych procesów, ale „czystej świadomości”, w związku z tym uwarunkowania osobowościowe w tych modelach zdają się odgrywać kluczową rolę.

Wydaje się, że pewne cechy psychologiczne predestynują niektóre osoby do przeżyć mistycznych. Według typologii powstałej podczas badań psychologicznych przeprowadzonych przez Rossa, Weissa, Jackson (1996), cechami tymi wydają się być intuicjonizm (osoby o niezróżnicowanym postrzeganiu świata: *sacrum* nieoddzielne od *profanum*), zmysłowość (osoby podkreślające rolę wątpliwości religijnych) i wrażliwość (osoby skoncentrowane na konfliktach, wrażliwi na cierpienie innych). Wydaje się więc, że jedynie typ intelektualny osób (zróżnicowane postrzeganie świata otaczającego, brak wrażliwości na cierpienie, cynizm) nie odpowiada tego typu przeżyciom.

Niektóre badania ujawniają, że kobiety charakteryzują się wyższą intensywnością przeżyć religijnych od mężczyzn (Mercer, Durham, 1999). Oznacza to, że kobiety w tej dziedzinie są bardziej podatne na intensywne przeżycia religijne albo mają lepiej rozbudowaną własną religijność, która sprzyja tego rodzaju przeżyciom (cechy kobiece i androgyniczne wpływają na nasilenie przeżyć religijnych – por. Mercer, Durham, 1999).

Wyniki różnych badań sugerują, że nasilenie cechy twórczości wpływa na intensywność przeżyć religijnych. Należy podkreślić, że związek pomiędzy przeżyciami mistycznymi a twórczością znajduje jednoznaczne potwierdzenie u wielu badaczy (Hay, Morisy, 1978; Hay, 1979; Cowling, 1985; Maslow, 1986; Alexander, Boyer, Alexander, 1987; Clarke, 2004; Radoń, Głaz, 2006; Radoń, 2010). Pojawiają się często doniesienia, że intensywność przeżyć religijnych wiąże się ze zdrowiem psychicznym (por. Boisen, 1936; Greeley, 1975; Alexander, Boyer, Alexander, 1987; Hood, 1995; Hood i in., 2001; Forbes, 2004). Istnieją wyniki badań, które sugerują, że duże nasilenie niestabilności emocjonalnej może prowadzić do głębokich przeżyć zarówno o charakterze religijnym (wysoka liczba kryzysów religijnych u osób o skrajnej intensywności doświadczeń religijnych – por. Głaz, 1996), jak i *quasi-religijnym* (podatności na opętanie towarzyszy podwyższenie profilu neurotyczności i hysterii – por. Ward, Beaubrun, 1981; Lietaer, Corveleyn, 1995).

Wyniki innych badań sugerują, że zachodzi związek pomiędzy introwersją a mistycyzmem (współzależność korelacyjna, a nie przyczynowa: Mercer, Durham, 1999). Międzykulturowe badania dowodzą, że jeden z typów mistycyzmu, tj. ekstrawertywny, związany jest z dojrzałością osobowościową (współzależność – por. Hood i in., 2001). Należy jednak stwierdzić, że wyniki badań dotyczące uwarunkowań osobowościowych referowanych doświadczeń nie są spójne (brak istotnych związków: Alexander, Boyer, Alexander, 1987; Caird, 1987).

Elitarny charakter zjawiska doświadczeń mistycznych powoduje brak systematycznych badań dotyczących uwarunkowań osobowościowych tych doświadczeń. W tym zakresie niektórzy badacze podejmowali próbę określenia związku przeżyć religijnych z różnymi aspektami osobowości (Szymoń, 1998; Głaz, 2003, 2004; Radoń, Głaz, 2006; Radoń, 2010). Ostatnio prowadzone badania na polskich grupach badawczych ujawniły, że na intensyfikację przeżyć mistycznych wpływa

nasilenie twórczości (Radoń, Głaz, 2006; Radoń, 2010), ekstrawersja szczególnie u mężczyzn (niezależność charakterologiczna jest drugim z istotnych wymiarów twórczości) oraz przeciętne nasilenie lęków w całej grupie i psychotyzm szczególnie u kobiet (twardość psychologiczna i wytrwałość jako jeden z istotnych wymiarów twórczości) (Radoń, 2010).

Można więc powiedzieć, że zarówno ukazane założenia teoretyczne przeżyć mistycznych, jak i uzyskane wyniki badań dowodzą, że intensywne przeżycia religijne w istotnym stopniu wiążą się z różnymi cechami osobowości, ale te powiązania są niespójne. Z jednej bowiem strony nasilenie przeżyć mistycznych zdaje się wiązać ze zdrowiem psychicznym, a z drugiej strony z niestabilnością emocjonalną (podwyższony profil neurotyczności i hysterii). Ponieważ na korelaty osobowościowe zarówno twórczości, jak i twardości charakterologicznej (psychotyzm) składają się zarówno stabilne, jak i niestabilne cechy psychologiczne, dlatego powiązania pomiędzy przeżyciami mistycznymi a nimi również potwierdzają ową niespójność powiązań.

Celem pracy będzie więc odpowiedź na następujące pytania badawcze:

1. Jakie stabilne i niestabilne cechy osobowości wiążą się z różnymi aspektami przeżyć mistycznych?
 2. W jakim stopniu cechy osobowości wyjaśniają wariację przeżyć mistycznych?
- W stosunku do tak postawionych pytań wysunięto następujące hipotezy badawcze:

1. Nasilenie lęków, neurotyzmu, psychotyzmu i ekstrawersji wiąże się istotnie z intensyfikacją przeżyć mistycznych we wszystkich wymiarach.
2. Cechy osobowości w małym stopniu wyjaśniają wariację przeżyć mistycznych.

Metoda

Szukając empirycznego uzasadnienia dla zestawienia zmiennych wpływających na poziom przeżyć religijnych (doświadczeń mistycznych) młodzieży o uzdolnieniach artystycznych, wykorzystano Arkusz Samopoznania Cattela służący do badania reakcji lękowych, Zrewidowany Inwentarz Osobowości Eysencka mierzący cechy osobowości, Skalę Lęku i Fascynacji Szymołona służącą do pomiaru struktury uczuć religijnych oraz Skalę Mistycyzmu Hooda służącą do pomiaru przeżyć mistycznych.

Arkusz Samopoznania (AS) Cattela

Arkusz Samopoznania Cattela to jedna z metod służących do badania reakcji lękowych danej osoby. Skonstruowany jest z pytań dużego inwentarza osobowości, który opracował Cattel do oceny i mierzenia 16 wyróżnionych przez siebie elementów struktury osobowości, zwanych czynnikami lub wymiarami osobowości. W tej metodzie występuje 7 wymiarów dotyczących różnych poziomów niepokoju – 5 poziomów lęku i 2 niepokoju uogólnionego. Każdy wymiar uwzględniony w tej metodzie składa się z dwóch biegunów. Pewność i zaufanie we własne siły – brak

pewności i zaufania (NJ). Lęk pojawiający się w różnych obszarach funkcjonowania wynikający z braku wglądu w siebie – zdolność do twórczej penetracji rzeczywistości (NU), integracja osobowości wyrażona w dużej samokontroli – gnuśność, niezadowolenie z siebie (Q3), zrównoważenie emocjonalne ujawniające się w sile ego – skłonność do zachowań neurotycznych (C), nieufność w stosunku do otoczenia i skłonność do reakcji paranoidalnych – wewnętrzne odprężenie (L), nasilona autoagresja wynikająca z poczucia winy – zaufanie do siebie (O) oraz wysokie napięcie potrzeb i popędów – niskie napięcie ergiczne (Q4).

Kwestionariusz ten ma sprawdzoną trafność (moc dyskryminacyjna na poziomie od 0,40 do 0,90) oraz rzetelność (od 0,82 – trafność połówkowa do 0,92 – metoda test-retest).

Zrewidowany Inwentarz Osobowości (ZIO) Eysencka

Polska adaptacja *Eysenck Personality Questionnaire-Revised* jest użytecznym narzędziem badawczym, o właściwościach psychometrycznych niewiele odbiegających od oryginału (trafność od 0,50 do 0,85, stabilność od 0,59 do 0,82). Składa się z 90 pytań, na które odpowiada się tak lub nie i posiada odpowiednią skalę stenową do obliczania wyników (są normy polskie).

Inwentarz w tej wersji mierzy cztery cechy osobowości, tj. psychotyzm (P), neurotyczność (N), ekstrawersję (E) oraz kłamstwo (L). Czynniki kłamstwa (L) sprawdza jedynie wiarygodność testu, a nie odnosi się wprost do aspektów osobowości (zawyżone wyniki w niej sugerują tendencję podmiotu do „upiększania” własnego wizerunku, a niskie do epatowania się własną złością i każą z ostrożnością podchodzić do wyników testu). Czynniki P mierzy nasilenie psychotyzmu, który określa tzw. „twardość charakterologiczną” podmiotu, czyli zdolność do bycia zimnym i wyrafinowanym (należy dodać, że w dużym stopniu osoby z wysokimi wynikami w tym czynniku są równocześnie ciepłe, delikatne i wrażliwe). Czynniki E obejmuje wymiar ekstrawersji (nasilenie wyników ujawnia tendencję podmiotu do otwartości, spontaniczności, do nieprzemyślanych zachowań) oraz introwersji (niskie wyniki: podmiot zamknięty w sobie, nieśmiały, zahamowany, skłonny do ciągłych autoanaliz). Ostatni czynnik N mierzy nasilenie neurotyzmu (wysokie wyniki ujawniają występowanie w podmiocie tendencji do przewrażliwienia, dużego napięcia emocjonalnego, niestabilności emocjonalnej, braku integracji osobowościowej oraz skłonności do zaburzeń afektywnych).

Skala Lęku i Fascynacji (SFIL) Szymołona

Skala Lęku i Fascynacji służy do pomiaru struktury przeżyć religijnych. Test ten składa się z 35 twierdzeń. 15 twierdzeń określa wymiar Fascynacji (F), natomiast po 10 twierdzeń wymiar Lęku Niewolniczego (LN) i Lęku Synowskiego (LS). Liczba twierdzeń przynależnych do poszczególnych wymiarów jest niejednakowa. Dla wyrażenia stopnia zgodności własnych przekonań z treścią każdego twierdzenia opracowano siedmiostopniową skalę ocen. Miarą intensywności fascynacji oraz lęku niewolniczego i synowskiego są sumy punktów skalowych poszczególnych twierdzeń

zawartych w wymiarach skali. Do każdego twierdzenia skali dołączono 7 możliwych odpowiedzi. Współczynnik korelacji r_{tt} dla całej skali wynosi 0,70, a dla poszczególnych twierdzeń mieścił się w przedziale od 0,70 do 0,91 (Szymoła, 1999).

Lęk niewolniczy jest uwarunkowany wewnętrznymi problemami emocjonalnymi (lęk w przeżyciu religijnym stanowi wyraz wewnętrznych, nierozwiązanych konfliktów i nie wykazuje wyraźnego powiązania z postawą religijną) a oznacza specyficzną postawę człowieka wobec Boga, w której dominują uczucia lęku, niepewności, buntu i pretensjonalności. Lęk synowski – powiązany z osobowością bardziej dojrzałą – w przeżyciu religijnym charakteryzuje się stabilnością emocjonalną, niezależnością od wewnętrznych problemów emocjonalnych a odgrywa rolę redukującą poziom lęków. Fascynacja przedmiotem religijnym, Bogiem – najbardziej dojrzała forma przeżyć religijnych – charakteryzuje się poczuciem bezpieczeństwa, autonomii, spontaniczności, zdolna do empatii, wolna od roszczeń, orientująca się nieustannie w wymiarach obiektywnych (wartości, sens, Bóg) (Szymoła, 1999).

Skala Mistycyzmu (SM) Hooda

Psycholog amerykański, Hood na podstawie konceptualizacji przeżycia mistycznego przez Stace'a (1960) opracował narzędzie badawcze służące do pomiaru skłonności do przeżyć religijnych i percepcji tego, co uznaje osoba za boskie (Baird, 1988; Hood, 1995). Przez przeżycie mistyczne Hood rozumie doświadczenie obecności tego, co boskie, święte i odczucie jedności z nim.

Test stanowią 32 twierdzenia, na które badani odpowiadają, zakreślając odpowiedzi punktowane na 5-stopniowej skali: +2, +1, 0, -1 oraz -2. Skala składa się z ośmiu czynników. Pierwsze siedem określa ogólne skłonności do przeżyć religijnych, ostatni ósmy czynnik ma ściśle religijny charakter, określa poczucie przeżycia obecności boskości u danej osoby. Czynnik – Stan Jaźni (J) określa poczucie utraty siebie, widziane jako wchłonięcie w coś większego od czystego empirycznego „Ja” w trakcie przeżycia religijnego. Zjednoczenie (Z) – człowiek postrzega siebie i rzeczywistość go otaczającą, jako coś jednego. Wewnętrzna subiektywność (S) – czynnik ten odnosi się do określenia wewnętrznej subiektywności człowieka w postrzeganiu innych rzeczy. Czasowość – Przestrzenność (C-P), obejmuje czasowe i przestrzenne parametry przeżycia religijnego, które ma miejsce poza czasem i przestrzenią. Noetyczność (No) określa zakres zdobytej wiedzy drogą intuicyjną. Niewysłowność (N) określa niemożliwość słownego wyrażenia przeżycia religijnego. Doświadczenie nie może być ujęte w słowa z racji jego natury, a nie z powodu językowej nieudolności człowieka. Pozytywna efektywność (P) – ujawnia się w formie radości, olśnienia i poczucia szczęścia. Religijność (R) określa wewnętrzne przekonanie człowieka o poczuciu bliskości przedmiotu religijnego, odnosi się do tego, co możemy nazwać święte, boskie. W badaniach ustalono trójczynnikową strukturę, na którą składają się: Mistycyzm Ekstrawertywny (Z i J), Mistycyzm Introwertywny (S, C-P i N) i Religijna Interpretacja (No, P i R).

Skala Mistycyzmu została przetłumaczona na język polski przez Kuczko-wskiego. Dalszej adaptacji dokonała Owczarek, która w badaniach walidacyjnych uzyskała zadowalające współczynniki rzetelności: $\alpha = 0,78$ (Mistycyzm

Ekstrawertywny), $\alpha = 0,64$ (Mistyctyzm Introwertywny) i $\alpha = 0,75$ (Religijna Interpretacja). Podobnie jak w badaniach amerykańskich, współczynnik α dla Mistycyzmu Introwertywnego ma najniższą wartość.

Opis grupy i sposób przeprowadzenia badań

Grupa badawcza to uczniowie Zespołu Państwowych Szkół Plastycznych w Krakowie (młodzież dorastająca o zainteresowaniach i zdolnościach artystycznych, $N = 150$). Granice wiekowe znajdują się w przedziale pomiędzy 15 a 20 rokiem życia ($M = 17,3$; $SD = 1,848$). Kobiety stanowiły 72,5% badanej młodzieży, a 27,5% to mężczyźni.

Badania przeprowadzono samodzielnie w grupach po około 20-30 osób. Miały one charakter anonimowy, przebiegały w dwóch etapach, w których młodzi ludzie wypełniali poszczególne testy.

Wyniki badań własnych

A. Kobiety

W przypadku kobiet wyodrębniono 7 pierwiastków (zmiennych kanonicznych), wśród których jedynie 2 pierwsze są na zadowalającym poziomie istotności ($p < 0,05$ – tabela 1). Wyodrębnione zmienne kanoniczne wskazują na istnienie przeciętnie wysokiej korelacji pomiędzy dwoma zbiorami danych ($R = 0,57$) i sugeruje przeciętne dopasowanie pomiędzy aspektami osobowości i przeżyciami religijnymi.

Tabela 1. Istotność pierwiastków łączących poziom mistycyzmu oraz zmiennych psychologicznych

Pierwiastek usunięty	Współczynnik kanoniczny R	Współczynnik R^2	Chi^2	Df	p	Lambda
1	0,570206	0,325134	213,0705	98	0,000000	0,410037
2	0,419976	0,176380	119,0858	78	0,001931	0,607583
3	0,336863	0,113477	72,7088	60	0,125974	0,737698
4	0,241618	0,058379	43,9217	44	0,475016	0,832125
5	0,222616	0,049558	29,5452	30	0,489147	0,883715
6	0,198567	0,039429	17,3974	18	0,495988	0,929794
7	0,178999	0,032041	7,7831	8	0,454963	0,967959

Uzyskane 2 pierwiastki dla dwóch zbiorów danych (tabele 2 i 3) wyjaśniają 37% wariancji w zakresie aspektów osobowości oraz 37% w dziedzinie wymiarów przeżyć religijnych. Sugeruje to, że cechy osobowości i przeżycia religijne są słabo reprezentowane w wyodrębnionych pierwiastkach (jedna i druga grupa czynników jest w takim samym stopniu reprezentowana w zmiennych kanonicznych).

Współczynnik redundancji wynosi odpowiednio 12% dla aspektów osobowości i 11% dla przeżyć religijnych. Oznacza to, że u kobiet (inaczej niż w całej próbie osób badanych) przeżycia religijne mają nieco mniejszą wartość predyktywną niż aspekty osobowości (przeżycia religijne w mniejszym stopniu tłumaczą aspekty osobowości niż odwrotnie).

Tabela 2. Ładunki czynnikowe wyodrębnionych pierwiastków zmiennych psychologicznych

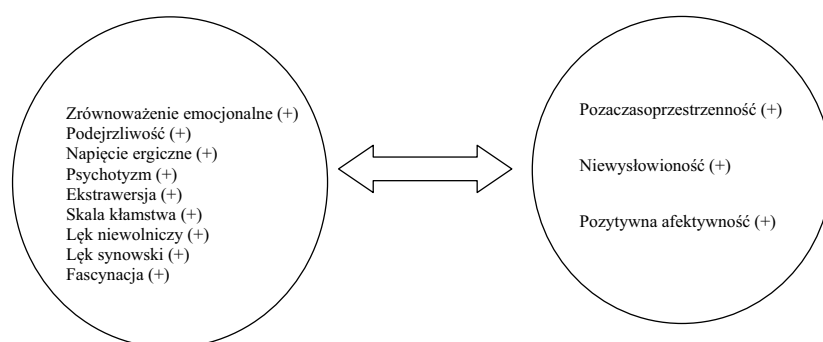
Zmienne	Pierwiastek 1	Pierwiastek 2
LJ	0,422196	-0,063892
LU	0,498563	-0,030491
Q3	0,443800	0,001399
C	0,507714	-0,301274
L	0,525067	-0,098272
O	0,492462	-0,138399
Q4	0,506854	-0,115462
Ps	0,529907	0,045488
Ex	0,625547	0,075797
Neu	0,450878	0,090256
LI	0,512471	-0,149323
LS	0,902479	-0,102015
LN	0,782339	-0,013262
F	0,930404	0,005220
Wariancja	0,363348	0,013342
Redundancja	0,118137	0,002353
Suma wariancji 37%		
Całkowita redundancja 12%		

Tabela 3. Ładunki czynnikowe wyodrębnionych pierwiastków w skalach mistycyzmu

Mistycyzm	Pierwiastek 1	Pierwiastek 2
J	0,425249	-0,098563
Z	0,269965	0,283884
S	0,401698	0,136612
C-P	0,694595	-0,309052
No	0,209031	-0,506807
N	0,635482	-0,022010
P	0,860460	0,104389
Wariancja	0,297924	0,067531
Redundancja	0,096865	0,011911
Suma wariancji 37%		
Całkowita redundancja 11%		

W przypadku kobiet oba zbiory zmiennych wyjaśniają 66% w pierwszym pierwiastku i 8% w drugim pierwiastku. Większy procent wyjaśnianej wariancji przypada na pierwszy pierwiastek. Oznacza to, że czynniki osobowościowe z pierwszego pierwiastka są najbardziej związane z przeżyciami religijnymi. Wyodrębniony pierwszy pierwiastek kanoniczny, który ukazuje najsilniejsze powiązanie pomiędzy zmiennymi branymi pod uwagę w niniejszych badaniach, wskazuje na to, że oba zbiory zawierają pewien deficyt cech osobowości i wymiarów przeżyć religijnych.

Dla lepszego uchwycenia istoty powiązań pomiędzy zmiennymi dla najsilniejszych pierwiastków zbudowano następujący diagram (rycina 1).

Rycina 1. Diagram zależności pomiędzy poziomem mistycyzmu a czynnikami osobowościowymi u kobiet

Analiza uzyskanych danych sugeruje, że w przypadku kobiet nasilenie braku zrównoważenia emocjonalnego (C), podejrzliwości (L), niezaspokojonych potrzeb i popędów (Q4), twardości charakterologicznej (Ps), otwartości (Ex), zawyżonej samooceny (LI) oraz nasilenie lęku niewolniczego wobec Boga (LN), szacunku wobec Boga (LS) oraz fascynacji Bogiem (F) koreluje z dynamiką poczucia przebywania poza czasem i przestrzenią (C-P), niemożliwości słownego wyrażenia przeżycia religijnego (N) oraz nasilenia uczucia radości i olśnienia (P). Sugeruje to, że kobiety o niestabilnej osobowości (z jednej strony wrażliwe, nieufne, pełne lęków, niezrównoważone emocjonalnie, a z drugiej strony otwarte, towarzyskie i przebojowe) oraz o dużym natężeniu zarówno uczuć negatywnych, jak i pozytywnych wobec Boga są szczególnie podatne na intensywne przeżycia religijne.

B. Mężczyźni

W przypadku mężczyzn wyodrębniono 7 pierwiastków (zmiennych kanonicznych), wśród których jedynie 2 pierwsze są na zadowalającym poziomie istotności

(tabela 4). Wyodrębnione pierwiastki (zmiennie kanoniczne) wskazują na istnienie silnej korelacji pomiędzy dwoma zbiorami danych ($R = 0,68$).

Wartości ładunków czynnikowych dla poszczególnych pierwiastków kanonicznych są zaprezentowane w tabelach. Uzyskane 2 pierwiastki dla dwóch zbiorów danych (tabele 5 i 6) wyjaśniają 11% wariacji w zakresie 14 aspektów osobowości oraz 23% w zakresie 7 wymiarów przeżyć religijnych. Współczynnik redundancji (wskaźnik wyjaśniania wariacji jednego zbioru przy danym drugim zbiorze) wynosi odpowiednio 5% dla aspektów osobowości i 11% dla przeżyć religijnych. Oznacza to, że u mężczyzn (podobnie jak w całej próbie osób badanych) grupa przeżyć religijnych ma większą wartość predyktywną niż aspekty osobowości.

Tabela 4. Istotność pierwiastków łączących poziom mistycyzmu oraz zmiennych psychologicznych

Pierwiastek usunięty	Współczynnik kanoniczny R	Współczynnik R^2	Chi^2	df	p	Lambda
1	0,678378	0,460197	146,9956	98	0,001025	0,118793
2	0,663576	0,440333	104,4536	78	0,024650	0,220068
3	0,560335	0,313975	64,4050	60	0,325395	0,393212
4	0,515949	0,266204	38,4030	44	0,709467	0,573175
5	0,365116	0,133310	17,0459	30	0,971985	0,781108
6	0,247175	0,061095	7,1738	18	0,988568	0,901254
7	0,200250	0,040100	2,8239	8	0,944909	0,959900

Tabela 5. Ładunki czynnikowe wyodrębnionych pierwiastków zmiennych psychologicznych

Zmienne	Pierwiastek 1	Pierwiastek 2
LJ	-0,372617	-0,062276
LU	-0,279724	0,133735
Q3	-0,155545	0,081043
C	-0,233555	-0,089736
L	-0,509528	0,027738
O	-0,226441	0,120511
Q4	-0,380745	0,131855
P	-0,339459	0,079443
E	-0,265783	0,192064
N	-0,239062	0,065307
L	-0,279225	0,183578
LS	-0,280144	0,225974
LN	-0,293080	0,306771
F	-0,304782	0,136631

ciąg dalszy tabeli 5

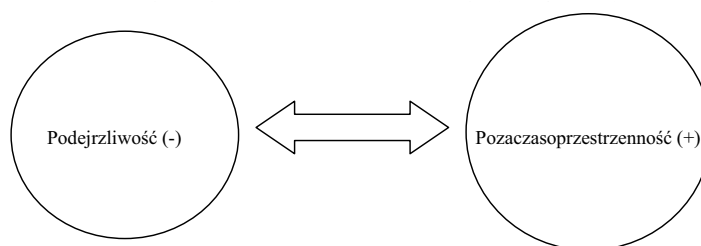
Wariancja	0,094997	0,022433
Redundancja	0,043717	0,009878
Suma wariancji 11%		
Całkowita redundancja 5%		

Tabela 6. Ładunki czynnikowe wyodrębnionych pierwiastków w skalach mistycyzmu

Mistycyzm	Pierwiastek 1	Pierwiastek 2
J	0,199965	0,404974
Z	0,143509	-0,167691
S	0,146605	0,366360
C-P	0,545841	0,471673
No	-0,190092	0,074948
N	-0,475505	0,557040
P	0,250151	0,223236
Wariancja	0,100690	0,130652
Redundancja	0,046337	0,057531
Suma wariancji 23%		
Całkowita redundancja 11%		

W przypadku mężczyzn oba zbiory zmiennych wyjaśniają 19% w pierwszym pierwiastku i 15% w drugim pierwiastku. Sugeruje to, że większy procent wyjaśnianej wariancji przypada na pierwszy pierwiastek. U mężczyzn okazało się, że nasilenie różnych aspektów osobowości ma podobny wkład w budowaniu pierwszego pierwiastka jak poziom przeżyć religijnych (wyjaśniają 10% zmienności). Oznacza to, że u mężczyzn nasilenie różnych aspektów osobowości ma podobną moc predyktywną jak poziom przeżyć religijnych w pierwszym pierwiastku.

Dla lepszego uchwycenia istoty powiązań pomiędzy zmiennymi dla pierwszych pierwiastków (najsilniejszych) zbudowano następujący diagram (rycina 2).

Rycina 2. Diagram zależności pomiędzy poziomem mistycyzmu a czynnikami osobowościowymi u mężczyzn

W przypadku mężczyzn okazało się, że spośród wielu branych pod uwagę czynników osobowości jedynie nasilenie podejrzliwości (L) koreluje z poziomem poczucia przebywania poza czasem i przestrzenią (C-P). Oznacza to, że mężczyźni, u których poziom ufności jest wysoki są zdolni do najsilniejszych przeżyć religijnych, ale jedynie w aspekcie pozaczasowości i pozaprzeźrenności.

Dyskusja

Podjęta procedura badawcza i psychologiczna analiza materiału empirycznego uzyskana wśród młodzieży o uzdolnieniach artystycznych potwierdziła postawione hipotezy badawcze w wielu aspektach:

1. *Nasilenie lęków, neurotyzmu, psychotyzmu oraz ekstrawersji wiąże się istotnie z intensyfikacją przeżyć mistycznych we wszystkich wymiarach* – hipoteza znalazła wyraźne potwierdzenie w przypadku grupy kobiet (brak zrównoważenia emocjonalnego, podejrzliwość, niezaspokojone popędy i potrzeby, neurotyzm, psychotyzm, ekstrawersja, nasilenie lęku niewolniczego i synowskiego wobec Boga wiąże się istotnie z nasileniem przeżyć mistycznych). U młodzieży męskiej z kolei nie znalazła potwierdzenia (z przeżyciami mistycznymi zdają się wiązać tylko spadek nasilenia nieufności oraz intensywności podejrzliwości).

2. *Cechy osobowości w małym stopniu wyjaśniają wariację przeżyć mistycznych* – hipoteza znalazła wyraźne potwierdzenie w grupie mężczyzn (brane w tych badaniach pod uwagę cechy osobowości tłumaczą 10% wariacji przeżyć religijnych), a u kobiet – słabe (tłumaczą 37%).

Uzyskane wyniki sugerują więc, że brane pod uwagę w niniejszych badaniach cechy osobowościowe w przeciętnym stopniu wiążą się z przeżyciami mistycznymi młodzieży o uzdolnieniach artystycznych (tłumaczą od 10% wariacji przeżyć religijnych w przypadku mężczyzn do 37% w przypadku kobiet). Oznacza to, że inne czynniki osobowościowe – niebrane pod uwagę w niniejszych badaniach – wpływają na intensywność przeżyć mistycznych.

Wyniki tych badań prowadzą do wniosku, że następujące cechy osobowości wpływają na przeżycia mistyczne:

1) u kobiet:

- brak stabilności emocjonalnej (brak zrównoważenia emocjonalnego, podejrzliwość, niezaspokojone popędy i potrzeby, neurotyzm): wniosek zbieżny z wynikami innych badań dowodzących, że u osób o skrajnej intensywności doświadczeń religijnych występuje wysoka liczba kryzysów religijnych (por. Głaz, 1996),
- psychotyzm („twardość charakterologiczna”, „podwójność osobowości”) i zawyżona samoocena, które – zgodnie z tezami psychologów twórczości – cechują artystów i inne osoby twórcze (jest to zgodne z wynikami innych badań, z których wynika, że nasilenie cechy twórczości koreluje z intensywnością przeżyć religijnych – por. Hay, Morisy, 1978; Hay, 1979; Maslow, 1986; Clarke, 2004),

- ekstrawersja, otwartość, towarzyskość, spontaniczność (rezultat zgodny z wynikami niektórych badań, które ujawniają, że tendencje do odważnego odkrywania duchowej tożsamości u osób twórczych świadczą o zdolności do intensywnych przeżyć mistycznych – por. Capps, 1999; Schlesing, 2005),
- ambiwalencja uczuć religijnych (nasilenie zarówno lęku niewolniczego, jak i synowskiego wobec Boga oraz fascynacji Bogiem): wyniki opracowań teoretycznych z zakresu religioznawstwa i filozofii religii w tym zakresie są zbieżne z wynikami tych badań, mówią bowiem o występowaniu niechęci do pojęcia zracjonalizowanego, wyważonego i zdefiniowanego Boga we współczesnym świecie (Derrida, 1999; Gargani, 1999; Vattimo, 1999).

2) u mężczyzn:

- nasilenie ufności oraz spadek intensywności podejrzliwości (potwierdzone w innych badaniach ujawniających korelację pomiędzy zdrowiem psychicznym a mistycyzmem – por. Boisen, 1936; Ludwig, 1969; Greeley, 1975; Hay, Morisy, 1978; Richards i in., 1978; Mathes i in., 1982; Alexander, Boyer, Alexander, 1987; Hood, 1995; Hood i in., 2001; Forbes, 2004).

Wyniki badań ujawniły więc, że istotną rolę w dynamizowaniu przeżyć mistycznych odgrywa głównie nasilenie cechy twórczości oraz związana z nią wrażliwość, spontaniczność, twardość charakteru, niestabilność emocjonalna (w całej grupie i u kobiet) oraz ambiwalencja emocjonalna wobec Boga (nasilenie fascynacji, lęku synowskiego oraz niewolniczego). Potwierdzono więc w tym względzie tezy teoretyków, że osobowość artystyczna poprzez samą twórczą penetrację rzeczywistości dynamizuje głębokie przeżycia mistyczne (Radoń, Głaz, 2006; Radoń, 2010). Można z tego wnosić, że intensywne przeżycia religijne mogą pojawiać się głównie u osób twórczych, które charakteryzują się labilną strukturą osobowości, a u których występuje równocześnie wyraźna ambiwalencja uczuć religijnych.

Nieco inaczej wydaje się być w przypadku młodzieży męskiej, u której istotną rolę w dynamizowaniu przeżyć mistycznych odgrywa jedna cecha osobowości, tj. niski poziom podejrzliwości (jeden z wymiarów zdrowia psychicznego). Trzeba jednak podkreślić, że u młodzieży męskiej ważną rolę ogrywają inne cechy psychologiczne, które nie wzięto pod uwagę w tych badaniach, a które mogą wyjaśniać aż 90% wariacji przeżyć religijnych.

Cechy osobowości, które nie wiążą się z nasileniem przeżyć mistycznych dotyczą następujących ich aspektów:

- 1) u młodzieży żeńskiej – poczucie jedności z przedmiotem doświadczenia, zdolność werbalizacji tych przeżyć, przekonanie o bliskości przedmiotu religijnego, upatrywanie w rzeczywistości elementów subiektywności i realności zdobytej wiedzy w trakcie przeżycia religijnego,
- 2) u młodzieży męskiej – we wszystkich wymiarach przeżyć religijnych za wyjątkiem poczucia utraty rzeczywistości i czasu.

Można z tego wnosić, że przeżycia mistyczne stanowią pewien specyficzny epifenomen egzystencji ludzkiej, na który wpływa głównie nasilenie cechy twórczości (szczególnie u kobiet) oraz zdrowie psychiczne (u mężczyzn) i który jest niezależny od wielu wymiarów osobowości. Oznacza to, że ten aspekt doświadczenia

ludzkiego posiada skomplikowane wymiary, wymaga dużej ostrożności w wyciąganiu wniosków oraz poniekąd wymyka się obiektywnej obserwacji.

Należy podkreślić, że obecne wyniki potwierdziły dane uzyskane poprzednio wśród tej grupy badawczej (przy zastosowaniu innych narzędzi – por. Radoń, 2010). Tamte badania wykazały bowiem, że twórczość w trzech wymiarach (niezależności charakterologicznej, wytrwałości i otwartości na nowe doświadczenia) dynamizuje przeżycia mistyczne młodzieży o uzdolnieniach artystycznych, zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Te badania potwierdziły ten fakt, ujawniając pewne *novum*, że powiązania te występują głównie u kobiet (korelacja pomiędzy nasileniem przeżyć mistycznych a twardością charakterologiczną ludzi twórczych mierzoną wskaźnikami psychotyzmu).

Zaprezentowane rezultaty badawcze, chociaż zgodne z wnioskami płynącymi z opracowań teoretycznych oraz wynikami wielu badań, są jednak zaskakujące. Pokazują one bowiem, że wiążące się z twórczością niestabilne cechy osobowości, takie jak: niezależność charakterologiczna, nonkonformizm, przewrażliwienie, niestabilność emocjonalna oraz podatność na zaburzenia afektywne, mogą dynamizować przeżycia mistyczne. Wyniki niektórych badań zdają się potwierdzać tę tezę, ujawniając, że wpływ zaburzeń osobowości na intensywność przeżyć religijnych jest wprawdzie istotny, ale nie jest on na tyle silny, aby mógł deformować przeżycia religijne (Radoń, 2009).

Osiągnięte wyniki wymagają więc jeszcze dalszych potwierdzeń oraz badań eksploracyjnych biorących pod uwagę inne aspekty osobowościowych uwarunkowań przeżyć mistycznych. Potrzebne jest w przyszłości przeprowadzenie kolejnych badań dotyczących szerokiego spektrum twórczych uwarunkowań przeżyć mistycznych. Ciekawe poznawczo byłyby badania ukazujące rolę niestabilności emocjonalnej i podatności na zaburzenia w stymulowaniu zdolności do przeżyć mistycznych. W tym kontekście należałoby ukazać również powiązania pomiędzy niestabilnością emocjonalną ludzi twórczych z silnymi przeżyciami mistycznymi (intensywne przeżycia mistyczne w swej symptomatologii bliskie są zaburzeniom osobowości i psychicznym) a dojrzałością (istotnymi elementami twórczości obok niezależności i otwartości jest wytrwałość). Jak widać stan badań w zakresie przeżyć mistycznych wymaga intensyfikacji, zwłaszcza dlatego, że zdaje się wiązać z ważnymi i preferowanymi aspektami osobowości, takimi jak twórczość czy dojrzałość.

Z tych wniosków wynikają pewne konsekwencje dla teologii: akceptacja postaw nonkonformistycznych i symptomów niestabilności emocjonalnej do repertuaru ujawniania się religijności, szczególnie u młodzieży żeńskiej. W związku z tym poważnie należy brać pod uwagę istotną rolę płci w kształtowaniu się oraz ujawnianiu intensywnych przeżyć religijnych, ich dynamice i ocenie. Można mówić też o konieczności uwzględnienia współczesnych osiągnięć psychologicznych i psychiatrycznych do oceny postaw i przeżyć religijnych, zwłaszcza tych o dużej intensywności emocjonalnej.

Literatura cytowana

- Alexander, C. N., Boyer, R. W., Alexander, V. K. (1987). Higher states of consciousness in the Vedic Psychology of Maharishi Mahesh Yogi: A theoretical introduction and research review. *Modern Science and Vedic Science*, 1, 89-132.
- Boisen, A. T. (1936). *The Exploration of the Inner World*. New York: Harper and Brothers.
- Caird, D. (1987). Religiosity and personality: Are mystics introverted, neurotic, or psychotic? *British Journal of Social Psychology*, 26, 345-346.
- Capps, D. (1999). From mystical moment to therapeutic method: Connections between psychology of religion and pastoral counseling. *Pastoral Psychology*, 48 (1), 23-44.
- Chaim, W. (1994). Akceptacja prawd religijnych a układ potrzeb psychicznych. *Anacecta Cracoviensia*, 26, 3-21.
- Chittick, W. C. (1998). *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*. New York: State University of New York Press.
- Clarke, A. S. (2004). Creativity and religious experience: A correlational study of personal creativity, mystical experience, and perceiving sacredness in life. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 65 (1-A), 169.
- Cowling, M. (1985). *Religion and public doctrine in modern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Derrida, J. (1999). Wiara i wiedza. W: J. Derrida, G. Vattimo (red.), *Religia* (s. 7-98). Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Dourley, J. (1998). The innate capacity: Jung and the mystical imperative. W: R. K. C. Forman (red.), *The innate capacity: Mysticism, psychology, and philosophy* (s. 123-136). New York: Oxford University Press.
- Forbes, F. (2004). Anton Boisen, pioneer on the study of mental disorder and religious experience: A critical review of the literature. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 65 (1-A), 170.
- Gargani, A. G. (1999). Doznanie religijne jako wydarzenie i interpretacja. W: J. Derrida, G. Vattimo (red.), *Religia* (s. 135-163). Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Głaz, S. (1996). *Intensywność doświadczenia religijnego a koncepcja siebie*. Kraków: WAM.
- Głaz, S. (2003) Wpływ zmiennych egzystencjalnych na skutki przeżycia religijnego. *Czasopismo Psychologiczne*, 1, 111-132.
- Głaz, S. (2004). Wyznaczniki przeżycia religijnego u młodzieży akademickiej. *Studia Psychologica*, 5, 81-102.
- Greeley, A. (1975). *The sociology of the paranormal: A reconnaissance*. London: Sage Publications Beverly Hills.
- Grzymała-Moszczyńska, H. (1991). *Psychologia religii. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Hay, D. (1979). Religious experience amongst a group of post-graduate students. A qualitative study. *Journal for Scientific Study of Religion*, 18, 164-184.

- Hay, D., Morisy, A. (1978). Reports of ecstatic, paranormal or religious experience in Great Britain and the United States. A comparison of trends. *Journal for Scientific Study of Religion*, 17, 255-268.
- Hood, R. W. (1995). *Handbook of religious experience*. Birmingham: Religious Education Press.
- Hood, R. W., Spilka, B., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (1996). *The psychology of religion: An empirical approach* (2 wyd.). New York: The Guilford Press.
- Hood, R. W. Jr., Ghorbani, N., Watson, P. J., Ghramaleki, A. F., Bing Mark N., Davison H. Kristl, Morris Ronald J., Williamson, W. P. (2001). Dimensions of the Mysticism Scale: Confirming the Three-Factor Structure in the United States and Iran. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40, 4, 691-705.
- Hood, R. W. Jr., Williamson, W. P. (2000). An empirical test of the unity thesis: The structure of mystical descriptors in various faith samples. *Journal of Psychology and Christianity*, 19 (3), 222-244.
- Jonte-Pace, P. D. (1998). The swami and the Rorschach: Spiritual practice, religious experience, and perception. W: R. K. C. Forman (red.), *The innate capacity: Mysticism, psychology, and philosophy* (s. 137-160). New York: Oxford University Press.
- Katz, S. T. (1978). *Mysticism and philosophical analysis*. New York : Oxford University Press.
- Lans van der, J. (1985). Doświadczenie religijne. W: H. Grzymała-Moszczyńska (red.), *Psychologia religii. Wybór tekstów* (s. 29-40). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Levine, R. (1990). Infant environments in psychoanalysis: a cross-cultural view. W: J. W. Stigler, R. Shweder, G. Herd (red.), *Cultural psychology: Essays in comparative human development* (s. 454-474). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lietaer, H., Corveleyn, J. (1995). Psychoanalytical interpretation of the demoniacal possession and the mystical development of Sister Jeanne des Anges from Loudun (1605-2665). *International Journal for the Psychology of Religion* 5 (4), 259-276.
- Ludwig, A. (1969). Altered states of consciousness. W: Ch. Tart (red.), *Altered states of consciousness* (s. 9-22). New York: Wiley.
- Maslow, A. H. (1986). *Religions, values and peak experiences*. Columbus: Penguin Books.
- Mathes, E. W., Zevon, M. A., Roter, P. M., Joerger, S. M. (1982). Peak experience tendencies: scale development and theory testing. *Journal of Humanistic Psychology*, 22 (3), 92-108.
- Mercer, C., Durham, Th. W. (1999). Religious mysticism and gender orientation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 (1), 175-182.
- Radoń, S. (2009). Zaburzenia osobowości a przeżycia mistyczne młodzieży artystycznej. *Studia Psychologica*, 9, 149-165.
- Radoń, S. (2010). Twórczość a przeżycia mistyczne młodzieży o uzdolnieniach artystycznych. *Studia Psychologica*, 10, 203-224.
- Radoń, S., Głaz, S. (2006). *Przeżycia religijne młodzieży o uzdolnieniach artystycznych*. Kraków: WAM.

- Richards, W. A., Yensen, R., Kurland, A. A., Ota, K. Y. (1978). Mystical and archetypal experiences of terminal patients in DPT-assisted psychotherapy. *Journal of Religion and Health*, 17, 117-126.
- Ross, Ch. F. J., Weiss, D., Jackson, L. (1996). The relation of Jungian psychological type to religious attitudes and practices. *International Journal for the Psychology of Religion*, 6 (4), 263-279.
- Schlesing, B. (2005). Spirituality in the developmental stages of adolescence. W: R. H. Cox, B. Ervin-Cox (red.), *Spirituality and psychological health* (s. 75-85). Colorado Springs: Colorado School of Psychology Press.
- Stace, W. T. (1960). *Mysticism and philosophy*. London: Macmillan.
- Szymoń, J. (1999). *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Vattimo, G. (1999). *Ślad śladu*. W: J. Derrida, G. Vattimo (red.), *Religia* (s. 99-116). Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Ward, C., Beaubrun, M. (1981). Spirit possession and neuroticism in a West Indian pentecostal community. *British Journal of Clinical Psychology*, 20, 295-296.